

УДК 908(477)

Ярослав ІВАХ

Львівський національний університет імені Івана Франка

КРАЄЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

Краєзнавчі дослідження зараз переживають період бурхливого розквіту. З'явилися тисячі публікацій, що присвячені описам окремих сіл, міст та регіонів різного рангу, які виконали фахівці з майже усіх галузей знань або просто аматори. Багато краєзнавчих довідників є простим переліком об'єктів та фактів, що стосуються того чи іншого поселення. Величезний пласт інформації розміщений у Інтернет-джерелах. Проте синтетичних узагальнених праць, особливо щодо великих регіонів України, украй мало. Комплексна географічно-краєзнавча характеристика регіону дає змогу з'ясувати особливості його історичного розвитку, трансформацію природних та культурних ландшафтів, виявити тренди зміни людності та мультикультурності регіону. Здобуті знання дозволяють ширше розкрити туристичну привабливість регіону, запропонувати нові краєзнавчі та екскурсійні маршрути.

На відміну від класичної фізичної географії, де відбулася глибока диференціація наукових досліджень, у краєзнавчих дослідженнях найважливішими є синтетичні підходи, тобто природно-географічне районування території. Для краєзнавця треба загалом охопити найважливіші фізико-географічні особливості території, адже клімат, внутрішні води чи рослинний світ у межах невеликого регіону не мають суттєвих відмінностей. Сучасне природно-географічне чи ландшафтне районування базується на азонально-зональних підходах, тобто тектоніці і літології, з одного боку (вони найбільше яскраво виражені у геоморфологічній будові території) та ґрунтово-рослинному покриві (як найважливіших індикаторів зональності) – з другого. За фізико-географічним районуванням П. Г. Шищенка [4, с. 228–229] північна частина Західного регіону України належить до мішанолісової зони, найбільша серединна територія – до широколистої лісової, південну частину займає Карпатська гірська країна.

Зона мішаних лісів (*Волинське і частково Житомирське Полісся*) характеризується післяльодовиковим рельєфом, значною заболоченістю, наявністю великих озер. Окрему увагу треба звернути на поклади бурштину, неконтрольована розробка якого зумовлює низку екологічних та соціальних проблем. Цікавими є також розроблення базальту в Коростенському р-ні Рівненської області.

Мале Полісся, що вже віднесене до зони широколистих лісів, насправді представлене хвойно-широколисто-дрібнолистими лісами. Воно щільно оточене горбогірними височинами, тому для окраїннополіських ландшафтів характерні значно кращі намівні ґрунти, більшість з яких інтенсивно використовується. *Волинська височина* – одна з найбільш заселених та загосподарованих територій України. Добрі ґрунти та древованість території при достатній кількості тепла і вологи перетворили цю полого хвилясту височину в аграрний ландшафт.

Розточчя й Опілля, які об'єднані в одну природну область, також мають суттєві відмінності. В основі Розточчя лежить Західноєвропейська платформа та й рослинність тут схожа до західноєвропейської (поєднання бука і сосни). Сам термін «Опілля» певний час викликав дискусії серед географів щодо природного стану цієї території до початку господарського освоєння (ліс чи степ). *Західноподільські* ландшафти включають Горгани, Вороняки і Тернопільське плато, які тепер докорінно відрізняються рівнем господарського освоєння. Горбогірні території заліснені і слабо заселені, а пологохвилясте плато зайняте сільськогосподарськими угіддями за винятком глибоко розчленованої Придністерської частини. Район Дністровського каньйону вимагає окремої характеристики з погляду тектоніки та геології.

До *Середньоподільських* ландшафтів належать такі унікальні об'єкти як *Кременецькі гори і Товтровий кряж*. Окрім геологічної цінності вони мають ще й надзвичайно своєрідний рослинний покрив, де трапляються великі природні ділянки степу. Тут розташований один із найбільших у світі печерних районів, та найбільший в Україні національний парк – Подільські Товтри.

При виділенні фізико-географічних одиниць в горах до уваги беруться насамперед орографічні особливості та висотні рівні, що й справді мають найсуттєвіший вплив на рослинний та ґрунтовий покрив. Проте при краєзнавчому дослідженні варто використати і басейновий підхід

(найкраще опрацьований в американській географії), адже багато фізико-географічних процесів, не кажучи про адміністративний устрій та заселення території, насамперед пов'язані із басейнами річок, які глибоко врізані у гірські хребти й мають особливий мікроклімат [5].

Більшість ландшафтів Західної України зазнали різного ступеня антропогенної модифікації аж до повної деградації. Тому слід говорити про культурні ландшафти, які сформувалися в результаті тисячолітньої взаємодії людини з природою. Найбільшу площу займають зараз агроландшафти, зростає частка урбаністичних ландшафтів. Навіть найменш змінені лісові ландшафти докорінно відрізняються від пралісів, які існували тут ще тисячу років тому. Інколи проекти, які до цього часу критикуються, створюються унікальні мальовничі місця (наприклад, затока Бакота на Дністровському водосховищі).

У географічному краєзнавстві не варто надто акцентувати увагу на давніх епохах заселення території, оскільки вони є об'єктом історичного краєзнавства. На наш погляд, важливою віхою саме для географічного краєзнавства є початок формування сучасної мережі поселень з переходом до осілого землеробства. Для Західного регіону України це приблизно середина I тисячоліття н. е. На жаль, немає достовірних даних про перші держави дулібів (волинян) і білих хорватів у VIII – X ст., хоча залишки Стільського городища за оцінками археологів займають 40 га.

У кінці X століття регіон був інтегрований до Київської Русі, що зумовило піднесення нових центрів князівств (Галич, Володимир, Звенигород, Теревовля, Белз). Проте наявна літописна база не зберегла свідчень про існування десятків міст і сотень сіл. Тут географічні підходи у краєзнавстві можуть навіть допомогти встановленню історичної істини.

Детальніших досліджень потребує період XII–XIII ст., у часи Ярослава Осмомисла та Данила Галицького, які вивели князівство до числа європейських держав [1]. Існує багато легенд про заснування Почаєва, Зарваниці, Маняви, Страдча нібито одним чи двома врятованими від Батиевої навали Печерськими монахами. Треба пам'ятати, що на початку XIII ст. Київ потрапив у васальну залежність від Галича і, наймовірніше, після знищення Києва князь Данило планово переселив тисячі біженців на вільних землях Галичини і Волині. Упродовж двох століть протистояння Польщі та Литви за спадок галицької корони ця територія колонізувалася дуже повільно. Усі процеси пришивидшила епоха вели-

ких географічних відкриттів [3]. На великій Україні створювалася одна з найпотужніших у той час у світі зон латифундійного господарства, а Західна Україна опинилася на важливих торгових шляхах експорту збіжжя, спирту та інших товарів.

Важливим періодом для географо-краєзнавчих досліджень є кінець XVIII–початок XX століття. Галичина, Буковина і Закарпаття опинилися в межах потужної європейської держави із знаковими постатями реформаторів (Марія-Тереза, Франц-Йосиф). Тут відбулася, хоч і повільно, урбанізація, розвиток культури, покращилась інфраструктура [2]. Волинь і Кам'янецьчина відійшли до Російської імперії. Це позначилося на релігійному складі населення, планувальній структурі міст і сіл. Східна імперія старалася відкинути попередню історію і створити щось принципово нове.

Незважаючи на периферійність на територіях імперій, а потім і у нових незалежних державах, у Західній Україні відбувалося відносно швидке демографічне та економічне зростання. Тобто за сто років регіон міг би перейти від переважно аграрного напівфеодалного до постіндустріального суспільства з орієнтацією на трудомісткі галузі. Разом з тим тут могла бути дуже велика щільність населення й орієнтація на трудомісткі галузі (за аналогією до Баварії, Чехії).

Але XX століття для регіону – це дві світові війни, поділ між кількома державами, а потім примусове включення до складу СРСР. Зміна багатьох держав, політичних систем, економічних укладів, докорінний злам соціального, національного та урбаністичного складу населення. У світі небагато регіонів, які б зазнали таких лихоліть і втрат населення у XX ст., особливо з погляду демографії.

Тому дуже важливе дослідження демографічних змін у регіоні, для яких можна використати австрійські, польські й радянські переписи та праці українських дослідників. Майже зникло польське і єврейське населення, натомість було заселено сотні тисяч росіян та вихідців з інших регіонів СРСР.

Існує два мезорайони – Поліський (смуга від Волинської до Житомирської обл.) та Карпатський (низькогір'я Івано-Франківської, Чернівецької та Закарпатської обл.), де спостерігаємо додатний природний приріст населення. Це вимагає скрупульозних досліджень не лише демографів, але й краєзнавців.

За двадцять п'ять років складних процесів державотворення офіційна статистика засвідчує економічний спад, процеси деіндустріалізації, різкий спад рівня життя населення. Проте соціально-економічні процеси не є такими однозначно депресивними, що особливо помітно при теренових дослідженнях. За 25 років економічні та соціальні перетворення вже суттєво вплинули на культурні ландшафти. *Гірничо-промислові райони* переживають занепад, перетворюючись в «іржаві пояси». На девастованих територіях природа часто самостійно бореться з наслідками людської діяльності. У *промислових районах* відбувається частковий демонтаж із перетворення у транспортно-складські зони або хаотична перебудова із перетворенням у багатофункціональні зони, інколи – повний занепад і запустіння. Натомість створюють нові індустріальні парки на околицях міст.

Транспортна сфера. Залізничний та громадський транспорт технологічно зупинився наприкінці ХХ ст., проте є винятки. В автомобільному – спостерігається диспропорція між надзвичайно поганим станом доріг (передостанні місця у світі), хоча і з надмірною кількістю автозаправок та об'єктів придорожньої інфраструктури, сучасними потоками приватного легкового та вантажного транспорту.

Житлове будівництво відбувається швидкими темпами та концентрується в районах агломерацій. Існує явна диспропорція між депопуляцією населення та обсягами житлового будівництва. Спостерігаємо грандіозне міське і приміське будівництво інколи з докорінною зміною планувальної структури поселень, масштабним територіальним зростанням, безпрецедентне у сучасному християнському світі церковне будівництво.

У *сільському господарстві* одночасно існують технології кінця ХІХ і початку ХХІ ст. З одного боку, спостерігаємо величезні, добре оброблені сучасною технікою поля, новітні елеватори, свинокомплекси, птахофабрики з другого – смужки городів з переважно кінним і ручним обробітком, домінування «дідівських» технологій та виснажливої праці. Проте перемагають сучасні технології, а, враховуючи ще й зміни клімату, агроландшафти докорінно змінюються (кукурудза, соя і соняшник стають домінантними культурами).

Ринкову стихію і первинне нагромадження капіталу найбільше спостерігаємо у *торгівлі та сфері послуг*. Наявність дрібної ринкової і вуличної торгівлі, великих малооблаштованих ринків, великих сучасних

ринків, засилля МАФів і дрібних мереж маркетів якимось узгоджується із розвинутою системою супермаркетів та ТРЦ.

Атрактивні об'єкти, визначні діячі та історичні події на території регіону. Ці об'єкти та конкретні місця, пов'язані з важливими політичними, релігійними та культурними діячами, є важливими пунктами для планування краєзнавчих мандрівок. Чимало з них (гірські вершини, замки, високо розташовані монастирі) дають змогу споглядати територію в сотні, а інколи й тисячі квадратних кілометрів. Проте ці об'єкти повинні бути не самоціллю краєзнавчих мандрівок, а лише «перлинами» досліджень. Отож маршрути мандрівок слід ретельно продумувати, комбінуючи природничі та суспільно-географічні дослідження.

Ми пропонуємо такі краєзнавчі маршрути *Львівською областю*:
Західний: Львів – Страдч – Івано-Франкове (Янів) – Прилбичі – Яворів – Залужжя – Новояворівськ – Головний європейський вододіл – Крехів – Жовква – Львів; *Північний:* Львів – Зашків – Куликів – Жовква – Глинсько (Щекотин), Магерів – Рава-Руська – Белз – Червоноград – Соснівка – Добротвір – Кам'янка-Бузька – Львів. Важливою рисою цих маршрутів є їх комплексність і багатосторонність. Під час Західного маршруту екскурсанти знайомляться із сакральними місцями, які пов'язані з діяльністю митрополита А. Шептицького та композитора М. Вербицького, девастованими ландшафтами Яворівського району, об'єктами природно-заповідного фонду, архітектурними пам'ятками тощо. Північний маршрут дозволяє відвідати давні міста з цікавою архітектурою, сакральні й пам'ятні місцевості, важливі для області промислові об'єкти, скласти уявлення про Розточчя і Мале Полісся.

Список використаних джерел

1. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – Київ : Наукова думка, 1992. – Т. 2.
2. Івах Я. Є. Історико-географічний аналіз заселення та освоєння Підгаєччини від середньовіччя до кінця ХХ століття / Я. Є. Івах // Підгайці та Підгаєччина. – Тернопіль : Терно-граф, 2012. – С. 47–59.
3. Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу: Навчальний посібник / Б. Д. Лановик, М. В. Лазарович. – Тернопіль : Джура. – 316 с.
4. Національний атлас України. – Київ : Картографія, 2009. – 440 с.
5. Уайт Г. География, ресурсы и окружающая среда / Г. Уайт. – Москва: Прогресс, 1990. – 544 с.